

ORIGINAL RESEARCH PAPER

Specific Commitments of WTO Members under GATS and its Comparisons with Iranian law

Ahad Gholizadeh Manghutay¹, Dina Tavasoli Nia^{2*}

Received:

18 Nov 2020

Revised:

07 Dec 2020

Accepted:

13 Dec 2020

Available Online:

01 Jan 2021

Abstract

Background and Aim: The General Agreement on Trade in Services, as one of the three main agreements attached to the WTO Agreement, contains two categories of general and specific obligations. General obligations are obligations that members are required to comply with when joining the organization. Specific commitments include market access, national behavior, and additional commitments, which are determined and negotiated through national tables appropriate to the terms and level of each member's commitments.

Materials and Methods: The research method in this paper is descriptive-analytical.

Ethical Considerations: Ethical considerations regarding the writing of texts as well as references to sources were observed.

Findings: WTO members are required to align their domestic laws with WTO requirements. In Iranian law, there are cases of conflict with the requirements of GATS specific obligations that need to be resolved in accordance with the rules of the organization.

Conclusion: Articles 81 and 82 of the Constitution, the rules of investment and tenders in Iranian law are in conflict with the specific obligations of the World Trade Organization.

Keywords:

Specific Commitment, Market Access, National Treatment, GATS.

^{1*} Assistant Professor, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Law, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

^{2*} Instructor, Faculty of Literature, Department of Law, University of Zabol, Zabol, Iran. (Corresponding Author)
Email: Tavasoli@uoz.ac.ir Phone: +989159545682

Please Cite This Article As: Gholizadeh Manghutay, A & Tavasoli Nia, D (2021). "Specific Commitments of WTO Members under GATS and its Comparisons with Iranian law". *Interdisciplinary Legal Research*, 1 (4): 49-60.

مقاله پژوهشی

(صفحات ۴۹-۶۰)

تعهدات خاص اعضای سازمان تجارت جهانی تحت موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات (GATS) و تعارضات آن با قوانین ایران

احد قلی‌زاده منقوطلای^۱، دینا توسلی‌نیا^۲

۱. استادیار، گروه حقوق، دانشکده اقتصاد و علوم اداری، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

۲. مربی، گروه حقوق، دانشکده ادبیات، دانشگاه زابل، زابل، ایران. (نویسنده مسؤول)

Email: Tavasoli@uoz.ac.ir

دریافت: ۱۳۹۹/۸/۲۸ ویرایش: ۱۳۹۹/۹/۱۷ پذیرش: ۱۳۹۹/۹/۲۳ انتشار: ۱۳۹۹/۱۰/۱۲

چکیده

زمینه و هدف: موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات (گاتس) به‌عنوان یکی از سه موافقت‌نامه اصلی منضم به موافقت‌نامه سازمان تجارت جهانی حاوی دو دسته تعهدات عام و خاص می‌باشد. تعهدات عام، تعهداتی است که اعضا به‌صرف عضویت و الحاق به سازمان ملزم به آن هستند. تعهدات خاص شامل دسترسی به بازار، رفتار ملی و تعهدات اضافی است که از طریق جداول ملی متناسب با شرایط و سطح تعهدات هر عضو تعیین می‌شود و مورد مذاکره قرار می‌گیرد.

مواد و روش‌ها: روش تحقیق در این نوشتار، توصیفی-تحلیلی است.

ملاحظات اخلاقی: ملاحظات اخلاقی مربوط به نگارش متون و نیز ارجاع‌دهی به منابع رعایت گردید.

یافته‌ها: اعضا سازمان تجارت جهانی ملزم به هماهنگ‌سازی قوانین داخلی خود با الزامات سازمان تجارت جهانی هستند. در قوانین ایران مواردی از تعارض با الزامات تعهدات خاص گاتس وجود دارد که ضروری است در جهت هماهنگی با قواعد سازمان این تعارضات برطرف گردند.

نتیجه‌گیری: اصول ۸۱ و ۸۲ قانون اساسی، مقررات سرمایه‌گذاری و مناقصات در قوانین ایران با تعهدات خاص سازمان تجارت جهانی در تعارض است.

کلمات کلیدی: تعهدات خاص، دسترسی به بازار، رفتار ملی، موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات.

مقدمه

۱- **بیان موضوع:** موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات به‌عنوان یکی از سه موافقت‌نامه اصلی منضم به موافقت‌نامه تشکیل سازمان تجارت جهانی، یک موافقت‌نامه بین دولتی است که چارچوبی از اصول و قواعد تجارت خدمات را با نگاه به توسعه تجارت در شرایط شفاف‌سازی مداوم به‌عنوان وسیله‌ای برای پیشبرد رشد اقتصادی تمامی شرکای تجاری و توسعه کشورهای درحال توسعه تدوین می‌کند. پیدایش موافقت‌نامه عمومی تجارت (گاتس ۱۹۹۵) پس از موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات ۱۹۴۷)، مهم‌ترین دستاورد نظام چندجانبه تجاری به‌حساب می‌آید. موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات دربردارنده اصول و قواعد چندجانبه‌ای برای تجارت خدمات با هدف آزادسازی تدریجی به‌عنوان ابزاری برای رشد اقتصاد و توسعه کشورها می‌باشد. خدمات به هرگونه فعالیت تولیدی که حاصل آن قابل تفکیک از روند تولید و همچنین فرد دریافت‌کننده خدمات نبوده اما وضعیت او را به‌طور محسوسی تغییر می‌دهد، تعریف شده است. (Braga, 1999: 18)

۲- **پیشینه موضوع:** هدف موافقت‌نامه تجارت خدمات نیز مانند گات، افزایش تجارت خدمات، شفافیت و قابلیت پیش‌بینی است. فرض بر این است که با حمایت از بهبود گزینه‌های صادرکنندگان و افزایش رقابت بین‌المللی در عرضه خدمات، این موافقت‌نامه، بهبود کیفیت خدمات، رقابت‌پذیری قیمت و خلاقیت در عرضه خدمات را تقویت نماید. برخلاف گات ۱۹۴۷، در موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات نه‌تنها تعهدات ویژه برای پیشگیری از وضع محدودیت‌های تجاری بیشتر وجود دارد بلکه الزام به برگزاری ادواری مذاکرات متوالی برای آزادسازی مداوم تجارت خدمات نیز در آن پیش‌بینی شده است (کمالی اردکانی، ۱۳۸۳: ۱۷). پیدایش موافقت‌نامه عمومی تجارت (گاتس ۱۹۹۵) پس از موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات ۱۹۴۷)، مهم‌ترین دستاورد نظام چندجانبه تجاری به‌حساب می‌آید. موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات دربردارنده اصول و قواعد چندجانبه‌ای برای تجارت خدمات با هدف

آزادسازی تدریجی به‌عنوان ابزاری برای رشد اقتصاد و توسعه کشورها می‌باشد. این موافقت‌نامه برای اولین بار، قواعد و تعهدات توافق شده بین‌المللی نظیر گات را به حوزه عظیم و در حال رشدی از تجارت بین‌المللی یعنی تجارت خدمات گسترش داد. بخش مهمی از تجارت بین‌المللی خدمات از مرزهای ملی نمی‌گذرد و بدون شک این بخش، سهم عمده‌ای در تجارت بین‌المللی خدمات را تشکیل می‌دهد. از آنجایی که سهم عمده‌ای از تجارت خدمات در درون اقتصاد ملی کشورها صورت می‌گیرد الزامات آن بر قوانین و مقررات ملی کشورها همان تأثیری را می‌گذارد که موافقت‌نامه گات بر قوانین داخلی کشورها دارد. باوجوداینکه هدف غایی گات، حذف موانع تعرفه‌ای است، موافقت‌نامه خدمات در پی برداشتن مقررات داخلی نمی‌باشد بلکه به‌موجب مقدمه گاتس، تأکید این موافقت‌نامه بر مقررات مناسبی است که به‌صورت عینی، بی‌طرفانه و معقول وضع شوند. گاهی اعضا برای اداره عینی یک بخش خدماتی خاص، نیازمند وضع مقررات جدید (مانند مدیریت صدور مجوز حرفه‌های مختلف) هستند. در این مقدمه ذکر شده است ضمن توجه به اینکه در میزان توسعه مقررات خدمات کشورهای مختلف عدم توازن وجود دارد و کشورهای درحال توسعه نیاز خاص دارند تا متناسب با سیاست‌های ملی خود قانون‌گذاری کنند، اعضا می‌توانند اقدام به تنظیم و وضع مقررات جدید در مورد عرضه خدمات در قلمرو خود به منظور پاسخگویی به اهداف سیاست ملی بنمایند.

۳- **روش تحقیق:** این پژوهش به‌صورت توصیفی و تحلیلی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و استنباط حقوقی از موضوع مورد بحث انجام شده است.

بحث و نظر

۱- اصول سازمان تجارت جهانی

سازمان تجارت جهانی به‌عنوان یک رکن بسیار مهم در عرصه تجارت جهانی که نظارت بر بخش عمده تجارت در جهان را بر عهده دارد، برای دستیابی به اهداف خویش، مجموعه اصول و قواعدی را برای اعضا در نظر گرفته است:

که هر کشور آن را تهیه می‌کند، تعیین می‌گردد و جزء لاینفک موافقت‌نامه گاتس خواهد بود. در این جداول هر عضو تعیین می‌کند که چه سطوحی از دسترسی به بازار را در هر بخش خدماتی اجازه خواهد داد. همچنین مشخص می‌کند چه محدودیت‌هایی را در هر بخش در نظر خواهد گرفت. در تعهد رفتار ملی نیز ممکن است عضوی تمایل به برقراری محدودیت داشته باشد که در جدول ذکر خواهد کرد. این جدول مورد مذاکره سایر اعضا قرار می‌گیرد و تنها آن بخش از شروط و محدودیت‌های مندرج در جداول قابل اجرا خواهد بود که سایر اعضا بپذیرند. در صورت عدم پذیرش، عضو متقاضی قادر نیست تا شروط و محدودیت‌های مورد خواسته خود در جداولش را اعمال کند. لکن از آنجاکه گاتس، همچنان که در مقدمه آن نیز ذکر شده است، به دنبال دستیابی به سطوح بالاتر آزادسازی می‌باشد، اعضا باید تدابیری اتخاذ کنند تا به تدریج، دسترسی به تمام بخش‌های خدماتی امکان‌پذیر گردد.

۱-۲- دسترسی به بازار

دسترسی به بازار به مجموعه اقدامات و شرایط تحمیل شده از سوی دولت اطلاق می‌گردد که تحت آن شرایط، یک محصول (کالا یا خدمات) می‌تواند به گونه‌ای غیر تبعیض‌آمیز وارد کشور شود. (طیار، ۱۳۸۸: ۳) در حوزه دسترسی به بازار، سه موضوع تعرفه‌ای کردن موانع غیر تعرفه‌ای، کاهش معادل تعرفه‌ای در یک دوره زمانی مشخص و ایجاد تضمین مناسب برای حداقل دسترسی مورد توجه قرار گرفته است. (گیلانپور، ۱۳۸۰: ۶۸) باین حال، نظام تعرفه برای کنترل واردات و صادرات کالاها مناسب است و در مورد خدمات قابل اعمال به نظر نمی‌رسد. از این رو گاتس محدودیت‌هایی را برای دسترسی به بازار برشمرده است که با خصوصیات این محصولات تناسب دارد.

موافقت‌نامه خدمات در اصول کامله‌الوداد و رفتار ملی مقرر کرده است تا هر عضو رفتاری را در مورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات هر عضو دیگر در پیش خواهد گرفت که از رفتار متخذه در مورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه هر کشور دیگر نامطلوب‌تر نباشد و نیز هر عضو رفتاری را در مورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات هر عضو دیگر اتخاذ خواهد کرد که از

۱-۱- آزادسازی تجاری: این اصل به معنای کاهش هرگونه مانع همچون مقررات، تعرفه‌ها و... بر سر راه تجارت آزاد از سوی کشورهای عضو است و می‌تواند موجب تضمین اشتغال کامل، افزایش تولید و مبادله کالاها و ارتقای معیارهای زندگی شود. (باقری، حجت زاده، ۱۳۸۹: ۹) این موضوع می‌تواند به جهت‌دهی منابع سرمایه‌گذاری داخلی برای استفاده از فرصت‌های سرمایه‌گذاری خارجی بهتر هم کمک کند. (Mazoomder, 2008: 9) این هدف به برخی از نویسندگان توجیه اساسی وجود یک سازمان تجارت جهانی است. (نصیری، اردکانی، ۱۳۸۶: ۱۶)

۲-۱- تجارت عادلانه: این‌گونه تجارت به معنای فراهم نمودن فرصت‌های برابر برای همه کشورهای جهان بدون در نظر گرفتن مسائل نژادی، درجه توسعه‌یافتگی و... می‌باشد. (Lacey, 2006: 7)

۳-۱- شفافیت: به معنای شفاف‌سازی فضای تجارت جهانی از طریق تنظیم موافقت‌نامه‌ها و تدوین اصول و مقررات شفاف و مشخص برای تجارت کشورهای عضو است.

۴-۱- رفتار متفاوت با کشورهای در حال توسعه: با توجه به سابقه تأسیس سازمان‌های بین‌المللی با محوریت کشورهای توسعه‌یافته، کشورهای یادشده این تعبیر را داشته‌اند که فقط به‌عنوان ابزاری برای پیشبرد اهداف قدرت‌های بزرگ اقتصادی به کار می‌آیند. سازمان تجارت جهانی با این هدف تأسیس شد که به آن‌ها نقش فعالی در زمینه تجارت جهانی اعطا کند. (باقری، قنبری، ۱۳۸۹: ۲۸)

۲- تعهدات خاص

در موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات دو دسته تعهدات گنجانده شده است. دسته اول تعهدات عام که به صرف عضویت یا الحاق به سازمان تجارت جهانی، اعضا ملزم به رعایت آن خواهند بود. این تعهدات مورد مذاکره قرار نمی‌گیرند مگر در موارد استثنایی مثل ماده ۲ (اصل رفتار دول کامله‌الوداد). دسته دوم از تعهدات مندرج در گاتس، تعهدات خاص می‌باشد. این گروه از تعهدات، برخلاف تعهدات عام از قبل مشخص نیستند؛ بلکه طی جدولی موسوم به جدول تعهدات خاص یا جدول ملی

- اقداماتی که انواع خاصی از واحدهای حقوقی یا سرمایه‌گذاری مشترک را که عرضه‌کننده خدمات می‌تواند از طریق آن‌ها خدمتی عرضه کند، مقرر می‌دارند یا ممنوع می‌سازند؛ مثل اینکه عضو اعلام کند عرضه‌کنندگان خدمات گردشگری تنها می‌توانند تحت عنوان یک شرکت با مسئولیت محدود فعالیت کنند یا اینکه عرضه‌کنندگان خدمات بیمه را از فعالیت در قالب شرکت سهامی عام یا خاص منع کند.

- برقراری محدودیت‌هایی در مورد مشارکت سرمایه خارجی از لحاظ حداکثر درصد سهام خارجی یا برحسب کل ارزش یکایک یا مجموع سرمایه‌گذاری‌های خارجی مثل اینکه عضوی در شرکت‌هایی که با مشارکت عرضه‌کنندگان داخلی و خارجی تشکیل می‌شود، شرط کند که سهم مشارکت خارجی از حداکثر ۶۰ درصد کل سرمایه فراتر نرود.

بدین ترتیب اعضا مکلف هستند تا طی جدول تعهدات خود محدودیت‌هایی که جزو موارد فوق باشد را ذکر نمایند و در صورتی که چنین اقدامی صورت نگیرد، اعضا مجاز به اعمال محدودیت نخواهند بود مگر در مواردی که طبق دیگر مواد موافقت‌نامه به‌طور استثنا مقرر شده است. (بیدآباد، ۱۳۸۷: ۱۳۱-۱۳۲)

پذیرش قواعد و الزامات سازمان تجارت جهانی توسط دولت‌های متقاضی الحاق، اگرچه در عمل منجر به آزادسازی بازارها و رفع محدودیت‌های تجاری می‌گردد، اما به معنای آزادسازی بی‌قید و شرط نمی‌باشد و کشورها در فرایند عضویت خود در این سازمان ضمن پذیرش آزادسازی‌های اقتصادی و تجاری و رفع محدودیت‌های زائد، قادر به برقراری حمایت‌های معقول از صنایع خود بوده و تعهدات آزادسازی در سازمان تجارت جهانی برای آن‌ها حداقل سطح آزادسازی‌ها است. (مراد پور و کمالی اردکانی، ۱۳۸۸: ۱۸-۱۶)

کشورهای در حال الحاق ناگزیرند در مورد هر کدام از محدودیت‌های دسترسی در جدول تعهدات پیشنهادی خود، وارد مذاکره با اعضای گروه کاری شوند و با استدلال‌های محکم، نیاز خود به حفظ یا اعمال محدودیت مذکور را توجیه نمایند.

رفتار متخذه در قبال خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه داخلی نامطلوب‌تر نباشد. موافقت‌نامه در ماده ۱۶ تحت عنوان دسترسی به بازار نیز مجدداً رفتار نامطلوب‌تر را منع نموده است. بر اساس این ماده در خصوص دسترسی به بازار از طریق روش‌های عرضه تعیین‌شده در ماده ۱ (از قلمرو یک عضو به قلمرو عضو دیگر، در قلمرو یک عضو به مصرف‌کنندگان خدمات هر عضو دیگر، توسط عرضه‌کننده خدمت یک عضو از طریق حضور تجاری در قلمرو عضو دیگر، توسط عرضه‌کننده خدمت یک عضو از طریق حضور اشخاص حقیقی یک عضو در قلمرو هر عضو دیگر)، هر عضو رفتاری را در مورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات اعضای دیگر در پیش خواهد گرفت که از رفتار مقرر بر اساس ترتیبات، محدودیت‌ها و شرایط مورد توافق و تعیین‌شده در جدولش، نامطلوب‌تر نباشد.

به‌موجب بند ۲ ماده ۱۶ یک عضو در بخش‌هایی که تعهداتی در خصوص دسترسی به بازار تقبل می‌شود، مجاز نیست موارد ذیل را اتخاذ کند یا ادامه دهد مگر اینکه در جدولش آن را درج کرده باشد:

- برقراری محدودیت‌هایی در مورد تعداد عرضه‌کنندگان خدمات، چه به‌صورت سهمیه‌های عددی، انحصار، عرضه‌کنندگان انحصاری خدمات یا در قالب الزاماتی ناشی از یک معیار نیازهای اقتصادی؛ به‌عنوان مثال آرژانتین نمی‌تواند به عرضه‌کنندگان خدمات بانکی یک عضو خاص (مثلاً ژاپن) اعلام کند که تنها ۱۰ شرکت ژاپنی مجاز به فعالیت در این کشور هستند مگر اینکه این محدودیت عددی را در جدول تعهدات خاص خود ذکر کرده باشد.

- برقراری محدودیت‌هایی در مورد تعداد کل عملیات خدمات یا مقدار کل ستانده خدماتی اعلام‌شده برحسب واحدهای عددی تعیین‌شده، چه به‌صورت سهمیه یا در قالب الزام ناشی از یک معیار نیازهای اقتصادی؛ مثلاً نمی‌توان بدون درج در جدول تعهدات، به عرضه‌کنندگان خارجی خدمات بانکی اعلام کرد که نمی‌توانند بیش از مقدار معینی (مثلاً یک میلیارد دلار در سال) عملیات بانکی انجام دهند.

همچنین هر عضو محدودیت‌های خود را در اعمال رفتار دولت کامله‌الوداد، در جدول جداگانه‌ای به نام جدول استثنائات رفتار دولت کامله‌الوداد مشخص می‌کند. این استثنائات عمدتاً مربوط به موافقت‌نامه‌های دوجانبه ترجیحی می‌شود که عضو مذکور با سایر کشورها منعقد کرده است و برای مدت محدودی که معمولاً بیش از ۱۰ سال نیست، می‌توانند حفظ شوند. کشورهای در حال الحاق در این مورد نیز نیازمند مذاکره با اعضای گروه کاری برای حفظ یا اعمال استثنائات پیشنهادی خود هستند. (زارع و کمالی اردکانی، ۱۳۸۷: ۱۶)

۲-۲- محدودیت‌های دسترسی به بازار در حقوق ایران

در قوانین ایران، محدودیت‌هایی برای دسترسی به بازار، به‌طور پراکنده وجود دارد که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

۲-۲-۱- محدودیت‌های حضور تجاری

در خصوص شیوه سوم عرضه خدمات (حضور تجاری) می‌توان به بند ۷ ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی قانون اجازه ثبت شعبه یا نمایندگی خارجی مصوب ۱۳۷۸ هیئت‌وزیران اشاره کرد. طبق این ماده، در مواردی که زمینه فعالیت شعبه یا نمایندگی شرکت خارجی، انجام فعالیت‌هایی باشد که به مجوز از دستگاه‌های دولتی صلاحیت‌دار نیاز دارند مثل ارائه خدمات در زمینه‌های حمل‌ونقل، بیمه، بانکداری، بازاریابی و غیره، تأسیس نمایندگی خارجی منوط به صدور مجوز سازمان مرتبط داخلی (حسب فعالیت) است.

۲-۲-۲- محدودیت مربوط به استخدام

در حوزه استخدام کارکنان خارجی برای عرضه خدمات، به‌موجب مواد ۱۲۰ و ۱۲۱ قانون کار، اشتغال اتباع بیگانه در کشور منوط به موارد زیر است:

الف. دارا بودن تخصص کافی و آموزش نیروهای داخلی؛

ب. صدور رواید ورود با حق کار مشخص؛

ج. صدور پروانه کار مطابق قوانین و آیین‌نامه‌های مربوطه و به‌موجب ماده ۱۲۴ قانون کار حداکثر به مدت یک سال.

اشتغال اتباع بیگانه در ایران در قالب پیمانکاران، متخصصین حرفه‌ای مستقل، نصابان و نگه‌دارندگان و فروشندگان منوط به صدور رواید و پروانه کار می‌باشد. به‌موجب مقررات اشتغال

نیروی انسانی، بیمه و تأمین اجتماعی در مناطق آزاد تجاری-صنعتی جمهوری اسلامی ایران، در مناطق آزاد تجاری، نسبت کارگران خارجی نباید از ده درصد کل شاغلان هر منطقه بیشتر باشد. اتباع خارجی که در مناطق آزاد اشتغال دارند ملزم به آموزش کارگران ایرانی هستند. برای بازدیدکنندگان تجاری به شرط عدم اشتغال به کار، محدودیتی وجود ندارد. (زارع و کمالی اردکانی، ۱۳۸۷: ۲۱)

ایجاد منطقه آزاد تجاری خود به معنای ایجاد دسترسی بدون تعرفه خارجیان به این مناطق است. بند «و» ماده ۳۵ قانون برنامه چهارم توسعه نیز مبادلات کالا بین مناطق آزاد و خارج و نیز بین مناطق آزاد را از کلیه حقوق ورودی، عوارض و مالیات معاف می‌دارد. بدین ترتیب بخش مهمی از تعهدات الحاق که به کاهش تعرفه‌ها مربوط می‌شود پیشاپیش در این مناطق در سطوح عمیق‌تری به انجام رسیده است و لذا تعهدات دسترسی به بازار کالاها که در خصوص کل کشور پذیرفته می‌شود در این مناطق موضوعیت ندارد. (شیروی، ۱۳۸۵: ۵۶) اما این سخن در خصوص تعهدات دسترسی به بازار خدمات صادق نیست؛ چراکه ایجاد منطقه آزاد تجاری به‌خودی‌خود به معنای آزادسازی کامل بخش‌های خدماتی نیست و لذا اجرای تعهدات دسترسی به بازار خارجیان در بخش‌های مختلف خدماتی مطابق با آنچه در مذاکرات الحاق در خصوص کل کشور پذیرفته می‌شود در مناطق آزاد موضوعیت می‌یابد. بدین معنا که ممکن است در اثر الحاق، آزادسازی‌هایی در بخش‌های خدماتی مورد تعهد قرار گیرد که پیش‌تر در مناطق آزاد وجود نداشته است؛ چراکه دسترسی به بازار در مناطق آزاد نمی‌تواند محدودتر از سرزمین اصلی باشد. در حال حاضر مطابق با مواد ۱۸ و ۲۲ قانون چگونگی اداره مناطق آزاد تجاری و صنعتی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۲ و اصلاحیه مصوب سال ۱۳۷۸ آن، تأسیس بانک و مؤسسات اعتباری و بیمه ایرانی با سرمایه مشترک داخلی و خارجی و نیز افتتاح شعب و نمایندگی‌های خارجی مجاز می‌باشد. اجازه چنین فعالیتی برای خارجیان در مناطق آزاد کشور فراتر از ضوابط سرزمین اصلی و منطبق با تعهدات آتی الحاق در خصوص خدمات مالی می‌باشد؛

تشکیل دهند. سازمان تجارت جهانی در جهت کمک به کشورهای در حال توسعه، از طریق موافقت‌نامه‌های خود، رفتارهای ویژه‌ای را با کشورهای در حال توسعه در نظر گرفته است که این مقررات به سه دسته عمده تقسیم می‌شوند: ۱- مقررات ناظر بر تسهیل تجارت کشورهای در حال توسعه (شامل اقدامات یکجانبه‌ای از سوی کشورها توسعه یافته در اعطای امتیازات ترجیحی به کشورهای در حال توسعه)، ۲- انعطاف بیشتر برای کشورهای در حال توسعه در پذیرش تعهدات (بدین معنا که کشورهای در حال توسعه در زمان مذاکره بر سر تعهداتی که کشورهای در حال توسعه به موجب مقررات سازمان تجارت جهانی باید بپذیرند، وضعیت این کشورها را در نظر می‌گیرند) و ۳- ارائه کمک‌های فنی به کشورهای در حال توسعه. شرط توانمندسازی که بر اساس آن کشورهای توسعه یافته از طریق رفتارهای مساعد به حال کشورهای در حال توسعه به آن‌ها کمک می‌کنند، جزو دسته اول قرار می‌گیرد. (مداح، ۱۳۸۷: ۹)

در حوزه خدمات نیز ماده ۵ موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات، تحت عنوان یکپارچگی اقتصادی، همانند ماده ۲۴ گات ۱۹۹۴ ترتیبات تجاری منطقه‌ای که در موافقت‌نامه مزبور به موافقت‌نامه آزادسازی تجارت خدمات از آن یاد شده را مجاز می‌داند. (دفتر تام‌الاختیار تجاری، ۱۳۸۸: ۵۲-۵۱) مفهوم یکپارچگی اقتصادی به معنی مجموعه اقداماتی است که با کاهش یا حذف موانع تجاری میان کشورهای یک منطقه سبب آزادسازی یا تسهیل تجارت در سطح منطقه می‌شود. در سازمان تجارت جهانی، این گونه موافقت‌نامه‌ها ممکن است بین دو یا چند کشور که لزوماً در یک منطقه جغرافیایی نباشند، منعقد گردد. (نجار زاده و تاسان، ۱۳۹۰: ۱۰۳)

۲-۴- رفتار ملی

ماده ۱۷ موافقت‌نامه با عنوان «رفتار ملی» بیانگر اصلی می‌باشد که در کنار اصل دولت کامله‌الوداد، ارکان اصل عدم تبعیض را در سازمان تجارت جهانی تشکیل می‌دهند. اصل دولت کامله‌الوداد یکی از دو پایه اصل عدم تبعیض در نظام چندجانبه است که از آن به عنوان سنگ بنای سیاست تجاری

اما قانون چگونگی اداره مناطق آزاد به دیگر بخش‌های خدماتی نپرداخته است و تنها بند «ز» ماده ۳۵ قانون برنامه چهارم توسعه به اجازه تأسیس دانشگاه خصوصی اشاره دارد، حال آنکه اکثریت اعضای ملحق شده به سازمان تجارت جهانی متعهد به آزادسازی در تمامی بخش‌های خدماتی (هر ۱۱ بخش اصلی) شده‌اند. (مراد پور و کمالی، ۱۳۸۸: ۲۲)

۲-۳- ترتیبات منطقه‌ای

ترتیبات منطقه‌ای به معاهدات بین‌المللی اطلاق می‌گردد که بین دو کشور هم‌جوار و یا غیر هم‌جوار تشکیل می‌شود و مطابق آن اعضا شرایط ویژه‌ای را در روابط دوجانبه خود و به صورت متقابل اعمال می‌نمایند که این شرایط شامل سایر اعضای سازمان تجارت جهانی که عضو این ترتیبات نیستند، نمی‌باشد. پس از آنکه هر عضو از اعضای سازمان تجارت جهانی وارد یک ترتیب تجاری منطقه‌ای شود و با شرکای جدید خود رفتار تجاری مطلوب‌تری نسبت به اعضای خارج از آن ترتیبات برقرار نماید، مطابق مقررات سازمان تجارت جهانی از اصول اولیه‌ای نظیر اصل عدم تبعیض مذکور در ماده اول گات و ماده ۲ موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات فاصله می‌گیرد. با این وجود اعضای سازمان تجارت جهانی مجازند تا در ترتیبات تجاری منطقه‌ای تحت شرایط مندرج در مجموعه مقررات سازمان تجارت جهانی در دو حوزه کالا و خدمات به شرح زیر مشارکت نمایند:

- مطابق ماده ۲۴ گات ۱۹۹۴، اعضای سازمان می‌توانند اتحادیه گمرکی، مناطق تجارت آزاد و موافقت‌نامه‌های موقت ایجاد نمایند با این شرط که ترتیبات مزبور، تجارت بین طرفه‌ای متعاهد را بدون افزایش موانع تجاری فرا روی کشور ثالث تسهیل نماید.

- کشورهای در حال توسعه مطابق شرط توانمندسازی (تصمیم در مورد رفتار متفاوت و مطلوب‌تر، رفتار متقابل و مشارکت کامل کشورهای در حال توسعه، ۲۸ نوامبر ۱۹۷۹)، قادرند بدون در نظر گرفتن شرایط مندرج در ماده ۲۴ گات، اتحادیه گمرکی یا منطقه تجارت آزاد و یا هر گونه ترتیبات منطقه‌ای دیگری

یاد می‌شود. این اصل که به‌طور تاریخی از آن به‌عنوان برابری خارجی یاد شده است، قدمتی بسیار بیشتر از نظام تجارت چندجانبه و قلمروی فراتر از تجارت داشته است. (فتیحی زاده، ۱۳۸۸: ۱۶۰) نظام تجارت چندجانبه در سال‌های پس از جنگ جهانی دوم در قالب موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت یا همان گات، اصل دولت کامله‌الوداد را احیا و زمینه پذیرش گسترده آن را فراهم ساخت. (Goode, 2003: 233) به‌موجب بند ۱ ماده ۱۷ موافقت‌نامه هر عضو در بخش‌هایی که در جدولش ذکر شده‌اند و با رعایت قیود و شرایط مقرر در آن، رفتاری را در مورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات هر عضو دیگر در خصوص همه اقدامات مؤثر بر عرضه خدمات اتخاذ خواهد کرد که از رفتار متخذه در قبال خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه داخلی نامطلوب‌تر نباشد.

بند ۲ ماده ۱۷ گاتس از لحاظ تفاوت قائل شدن میان دو عبارت «نامطلوب‌تر» در بند ۱ همان ماده و «متفاوت» در بند ۲ حائز اهمیت است. در وهله اول به نظر می‌رسد هر تفاوتی، نوعی تبعیض بوده و نامطلوب است؛ درحالی‌که بند ۲ تأکید می‌کند که هر عضو می‌تواند با اتخاذ رفتاری رسماً مشابه و یا رسماً «متفاوت» با رفتار متخذه در مورد خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات مشابه داخلی خود، در قبال خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات اعضای دیگر، شرایط بند ۱ را برآورده سازد. بدین ترتیب اعضا می‌توانند میان رفتار خویش با عرضه‌کنندگان داخلی و رفتار با عرضه‌کنندگان خارجی تفاوت قائل شوند و درعین حال این تفاوت به‌گونه‌ای نباشد که شرایط را برای عرضه‌کننده خارجی نامطلوب نماید. در رفتار ملی آنچه اهمیت دارد حفظ شرایط مزیت رقابتی است به‌گونه‌ای که عرضه‌کننده خارجی بتواند در شرایط عادلانه به رقابت بپردازد؛ حال آنکه فضای رقابتی عادلانه لزوماً به معنای تساوی در شرایط نیست. گاه رفتار برابر، درواقع عرضه‌کننده خدمات خارجی را در موقعیت عدم مزیت رقابتی قرار می‌دهد. به‌عنوان مثال در صورتی که یک شرکت عرضه خدمات کامپیوتری در کشور الف شعبه‌ای تأسیس کند (حضور تجاری) و تعدادی از کارشناسان خود را به‌طور موقت برای کار در این

شعبه اعزام کند، هزینه‌های مربوط به اقامت کارشناسان باعث افزایش قیمت نهایی خدماتش می‌شود و در صورتی که در شرایط مساوی با عرضه‌کننده داخلی باشد، ممکن است با در نظر گرفتن شرایط، فعالیتش مقرون‌به‌صرفه نباشد. بند ۳ ماده ۱۷ چنین مقرر کرده است که چنانچه رفتار رسماً مشابه یا رسماً متفاوت متخذه، شرایط رقابت را در قیاس با خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات مشابه عضو دیگر، به نفع خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات این عضو تغییر دهد، نامطلوب‌تر تلقی می‌گردد. از مفهوم مخالف این بند چنین برمی‌آید در صورتی که رفتار رسماً متفاوت، موجب منتفع شدن هم عرضه‌کننده خدمات داخلی و هم عرضه‌کننده خارجی از شرایط رقابتی ایجادشده، گردد، نمی‌توان آن را نامطلوب تلقی کرد. همچنین اگر درحالی‌که عرضه‌کننده داخلی در موقعیت رقابتی پایین‌تری نسبت به عرضه‌کننده خارجی قرار داشته باشد و با مزایایی از سوی دولت به آن اعطا گردد که عرضه‌کننده داخلی را در موقعیت هم‌پایه و برابر با عرضه‌کننده خارجی قرار می‌دهد، رفتار نامطلوب و ناقص رفتار ملی محسوب نمی‌شود؛ چراکه ارتقای شرایط عرضه‌کننده داخلی، می‌تواند به‌گونه‌ای انجام پذیرد که باعث تنزل موقعیت رقابتی عرضه‌کننده خارجی نگردد. با این توضیح منظور از «نامطلوب» را باید تنزل موقعیت رقابتی عرضه‌کننده خارجی از جایگاهی که دارد دانست و ارتقای موقعیت عرضه‌کننده داخلی تا جایی که موجب این تنزل نگردد، بلااشکال به نظر می‌رسد.

۲-۵- تعهدات اضافی

اعضا علاوه بر تعهداتی که الزاماً و یا اختیاراتاً تقبل می‌کنند، می‌توانند تعهدات اضافی در خصوص اقدامات مؤثر بر تجارت خدمات را که موضوع جداول مواد ۱۶ (دسترسی به بازار) و ۱۷ (رفتار ملی) نباشند، از جمله تعهدات مربوط به شرایط، استانداردها و مسائل صدور مجوز را مورد مذاکره قرار دهند و این تعهدات در جدول مربوط به آن عضو ذکر خواهد شد.

نتیجه‌گیری

اصول کلیدی موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات عبارت‌اند از تأمین امکانات دسترسی به بازار، رفتار ملی و اصل دولت

سایر اعضا به شور گذاشته می‌شود و در این مشورت اعضا، وضعیت و شرایط عضو متقاضی را در نظر می‌گیرند و ممکن است به وی ارفاق قائل شوند و محدودیت‌هایی را که برای دسترسی به بازارش گذاشته است را بپذیرند.

در حقوق ایران از زمان تصمیم به الحاق به سازمان تجارت جهانی تلاش‌هایی در جهت همگام‌سازی قوانین و مقررات داخلی با قواعد سازمان صورت گرفت. به‌عنوان مثال محدودیت‌های مندرج در قانون حداکثر استفاده از توان فنی و مهندسی تولیدی و صنعتی و اجرایی کشور که دولت را ملزم می‌دانست تا بخش داخلی را بر خارجیان مقدم بداند تا حد زیادی تعدیل شده است. باین حال هنوز در مواردی تعارض میان قوانین ایران و قواعد گاتس به چشم می‌خورد که به آن اشاره شد. گاتس به اعضا این امکان را می‌دهد تا در جداول تعهدات خود بخش‌ها و میزان تعهد موردنظر خود را اعلام کنند و می‌توان از این فرصت به منظور برقراری و حفظ حمایت‌های مناسب برای فعالان داخلی بخش‌های مختلف خدمات بهره برد اما ذکر این نکته ضروری است که با توجه به هدف گاتس که نیل به آزادسازی حداکثری خدمات می‌باشد، اعضا باید خود را برای رسیدن به این هدف آماده نمایند. از این رو ضرورت دارد تا دولت با اقدامات مناسب شرایطی را برای بخش داخلی فراهم آورد تا بتواند به رقابت با فعالان خارجی بپردازد.

ملاحظات اخلاقی: موارد مربوط به اخلاق در پژوهش و نیز امانت‌داری در استناد به متون و ارجاعات مقاله تماماً رعایت گردید.

تعارض منافع: این مقاله، فاقد هرگونه تعارض منافع است.

سهم نویسندگان: نگارش مقاله توسط نویسنده مسؤل انجام شده و و بازبینی نهایی بر عهده نویسنده اول بوده است.

تشکر و قدردانی: از تمامی کسانی که در تهیه این مقاله ما را یاری رساندند، تشکر می‌نماییم.

تأمین اعتبار پژوهش: این پژوهش فاقد تأمین کننده مالی بوده است.

کامله‌الوداد. همچنین وجود شفافیت و نظم در مورد قوانین و مقررات داخلی نیز از جمله شرایط مهم در چارچوب موافقت‌نامه است. این موافقت‌نامه ۲۹ ماده و ۸ ضمیمه دارد و همانند موافقت‌نامه گات از دو بخش اصلی به شرح زیر تشکیل می‌شود:

الف. متن موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات (مشمول بر مقررات مربوط به تعهدات عمومی در مقابل تعهدات خاص که در جدول تعهدات آزادسازی خدمات قرار می‌گیرد) به همراه ضمایم آن؛

ب. جدول تعهدات بخش خدمات که جزء لاینفک موافقت‌نامه است. (سازمان تجارت جهانی، ۲۰۰۱: ۱۰)

موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات بین تعهدات و نظامات عام و کلی که تمامی طرف‌ها با امضای موافقت‌نامه آن‌ها را می‌پذیرند و تعهدات خاص هر بخش در مورد دسترسی به بازار، رفتار ملی و دیگر تعهدات اضافی که موضوع مذاکرات معینی است و در جدول تعهدات قید می‌شود، تمایز قائل شده است. دو نوع تعهدات در گاتس وجود دارد: عام (مثل اصل کامله‌الوداد و شفافیت و غیره) و خاص (شامل دسترسی به بازار، رفتار ملی و تعهدات اضافی). در واقع یکی از نکات بسیار مهم این موافقت‌نامه که مرهون تلاش کشورهای در حال توسعه است، در همین تمایز تعهدات نهفته است، بدین معنی که پذیرش موافقت‌نامه به‌عنوان قبول تعهدات کلی، به‌منزله اعطای امتیاز جهت دسترسی به بخش خدماتی خاص نمی‌باشد، بلکه قبول تعهدات در مورد هر بخش و اعطای امتیاز دسترسی دیگر اعضای گات به آن بخش، موضوعی است که در مذاکرات مربوط به تنظیم جداول تعهدات هر کشور و به‌تناسب بخش‌ها و یا زیر بخش‌هایی که آزادسازی آن‌ها با استراتژی‌های توسعه کشورهای سازگاری دارد مورد بحث قرار می‌گیرد. قبول تعهدات عام باعث نمی‌شود که تکالیف خاصی به اعضا در مورد جدول تعهدات خاصشان تحمیل شود. در تعهدات خاص هر عضو طی جدولی اعلام می‌کند که در کدام بخش‌ها و تا چه میزان امکان دسترسی به بازارش را به خارجیان خواهد داد. این جدول توسط

منابع و مأخذ

الف. منابع فارسی

- باقری، محمود و حجت زاده، علیرضا (۱۳۸۹). «اجرای اصل آزادسازی تجاری در سازمان تجارت جهانی، چالش‌ها و فرصت‌ها»، پژوهش حقوق و سیاست، ۲۷(۱): ۱۰-۲۸.
- باقری، محمود و قنبری، حمید (۱۳۸۹). «مشکلات حقوقی ناشی از بین‌المللی شدن بازارهای سرمایه و جایگاه قوانین ملی». فصلنامه پژوهش حقوق، ۲۹(۱): ۲۶-۶۴.
- بیدآباد، بیژن (۱۳۸۷). *سازمان تجارت جهانی و الحاق ایران*. تهران: گیتی هنر.
- دفتر نمایندگی تام‌الاختیار تجاری جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۸). *نگاهی اجمالی به مقررات سازمان تجارت جهانی به تفکیک موافقت‌نامه‌ها*. تهران: بی‌نا.
- مداح، شاهرخ (۱۳۸۷). «تجارت جهانی و ایران». نشریه دانشگاه آزاد بهشهر، ۲(۱): ۲۵-۳۷.
- مرادپور، فرزاد و کمالی اردکانی، مسعود (۱۳۸۸). «الزامات الحاق ایران به سازمان تجارت جهانی در مناطق آزاد تجاری». فصلنامه پژوهش‌های تجارت جهانی، ۱۴(۱): ۹-۲۹.
- نجار زاده، رضا و تاسان، مونا (۱۳۹۰). «خدمات گردشگری در کشورهای گروه دی- هشت: شناسایی توانایی‌ها و مزیت‌ها در این کشورها». فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی، ۱۱(۱): ۱۰۱-۱۱۸.
- نصیری، میترا و مسعود کمالی اردکانی (۱۳۸۶). «درآمدی بر موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات». بررسی‌های بازرگانی، ۴۱(۱): ۱۳-۳۰.

ب. منابع خارجی

- کمالی اردکانی، مسعود (۱۳۸۳). *الزامات قانونی بخش خدمات مخابرات ایران در الحاق به سازمان تجارت جهانی*. مجموعه مقالات همایش راهبرد توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران و عضویت در سازمان تجارت جهانی: فرصت‌ها و چالش‌ها. چاپ اول، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- زارع، محمدحسن و کمالی اردکانی، مسعود (۱۳۸۷). «جدول تعهدات افقی آزادسازی تجارت خدمات ایران». فصلنامه پژوهش‌های تجارت جهانی، ۱۰(۱): ۱۰-۲۷.
- شیروی، عبدالحسین (۱۳۸۵). «مقایسه قانون برگزاری مناقصات با موافقت‌نامه ناظر به خریدهای دولتی در سازمان تجارت جهانی». *مدرس علوم انسانی*، ۱۰(۳): ۴۹-۷۷.
- فتحی زاده، هوشنگ (۱۳۸۸). «اصل دولت کامله‌الوداد در سازمان تجارت جهانی». پژوهش حقوق و سیاست، ۲۷(۱): ۱۶۰-۱۸۲.
- طیار، فاطمه (۱۳۸۸). «آشنایی با سازمان تجارت جهانی». نشریه موسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران، ۱(۱): ۵-۱۲.
- گیلانپور، امید (۱۳۸۰). «شناسایی موانع غیر تعرفه‌ای و محاسبه معادل تعرفه‌ای آن در بخش کشاورزی ایران». *مجله اقتصاد کشاورزی و توسعه*، ۳۵(۱): ۶۵-۷۸.
- Braga, P (1999). «Trade in Services, The Gats and Asia». *Asia Pacific Economic Review*, 2(1): 1-23.
- Goode, W (2003). *Dictionary of Trade Policy Terms*. 4th ed. Cambridg: Cambridg University Press.
- Lacey, S (2006). *WTO Accession from the Perspective of WTO Members, the View from other Side of the Table*. Georgeton: Georgeton University Law Center.
- Mazoomder, R (2008). *Trade Liberalization and WTO Impact on Developing Countries*. India: The Icfai Business School.
- WTO (2001). *Economic Research and Analysis Division, Market Access: Unfinished Business- Post Uruguay Round Inventory and Issues, Special Study*. No.6, Geneva: WTO Publications.
- WTO (2001). *GATS – Fact and Fiction*. Available on: www.wto.org/tratop-e/serv-e/gatsfacts_1004-e.pdf (Last visit: 2020)

References

- Bagheri, M & Ghanbari, H (2010). "Legal Problems Due to the Internationalization of Capital Markets and the Status of National Laws". *Law Research Quarterly*, 29 (1): 22-64. (Persian)
- Bagheri, M & Hojjatzadeh, A (2010). "Implementation of the Principle of Trade Liberalization in the World Trade Organization, Challenges and Opportunities". *Law and Policy Research*, 27(1): 10-28. (Persian)
- Bidabad, B (2008). *World Trade Organization and Iran's Accession*. Tehran: Giti Honar. (Persian)
- Fathizadeh, H (2009). "The Principle of a Complete Government in the World Trade Organization". *Law and Politics Research*, 27(1): 160-182. (Persian)
- Gilanpour, O (2001). "Identification of Non-Tariff barriers and Calculation of Equivalent Tariffs in Iran's Agricultural Sector". *Journal of Agricultural Economics and Development*, 35(1): 65-78. (Persian)
- Goode, W (2003). *Dictionary of Trade Policy Terms*. 4th ed. Cambridg: Cambridg University Press.
- Kamali Ardakani, M (2004). *Legal Requirements of Iran's Telecommunications Services Sector in Joining the World Trade Organization. Proceedings of the Conference on Economic Development Strategy of the Islamic Republic of Iran and Membership in the World Trade Organization: Opportunities and Challenges*. Tehran: Institute of Business Studies and Research. (Persian)
- Lacey, S (2006). *WTO Accession from the Perspective of WTO Members, the view from other side of the table*. Georgeton: Georgeton University Law Center.
- Maddah, Sh (2008). "World Trade and Iran". *Journal of Behshahr Azad University*, 2(1): 25-37. (Persian)
- Mazoomder, R (2008). *Trade Liberalization and WTO Impact on Developing Countries*. India: The Icfai Business School.
- Moradpour, F & Kamali Ardakani, M (2009). "Requirements for Iran's Accession to the World Trade Organization in Free Trade Zones". *Quarterly Journal of World Trade Research*, 14(1): 9-29. (Persian)
- Najarzadeh, R & Tasan, M (2011). "Tourism Services in Group D-Eight: Identifying Capabilities and Benefits in These Countries." *Quarterly Journal of Economic Research*, 11(1): 101-118. (Persian)
- Nasiri, M & Kamali Ardakani, M (2007). "An Introduction to the General Service Trade Agreement". *Business Reviews*, 41(1): 13- 30. (Persian)
- Office of the Fully Authorized Commercial Representative of the Islamic Republic of Iran (2009). *An Overview of WTO Regulations by Agreement*. Tehran: N.P (Persian)
- Shirvi, Abdul Hussein (2006). "Comparison of the Law on Tenders with the Agreement on Government Procurement in the World Trade Organization". *Teacher of Humanities*, 10(3): 49-77. (Persian)
- Tayyar, F (2009). "Introduction to the World Trade Organization". *Journal of Iran Institute of Standards and Industrial Research*, 1(1): 5-12. (Persian)
- WTO (2001). *Economic Research and Analysis Division, Market Access: Unfinished Business- Post Uruguay Round Inventory and Issues, Special Study*. No.6, Geneva: WTO Publications.

- WTO (2001). *GATS – Fact and Fiction*. Available on: www.wto.org/tratop-e/serv-e/gatsfacts_1004-e.pdf (Last visit: 2020)
- Zare, MH & Kamali Ardakani, M (2008). “Table of Horizontal Commitments of Iran's Trade Liberalization of Services”. *Quarterly Journal of World Trade Research*, 10(1): 10-27. (Persian)

